ग्रामीण महिला सशक्तीकरण . शिक्षण आणि आर्थिक सुरक्षा

डॉण चंद्रकांत बन्सीधर भांगे
प्राध्यापक व विभाग अध्यक्ष संशोधक मार्गदर्शकए
सैनिक शास्त्र विभागए श्रीण शिवाजी कॉलेजए परभणी

आज 21 वे शतक हे विकासाचे मानले जात आहेण तसेच भारताच्या विकासाचे देखील मानले जात आहेण जागतिक पातळीवरील राष्ट्राकडून देखील यास दुजोरा हा प्राप्त होत आहेण राष्ट्रीय सुरक्षासाठी राष्ट्रांची दोन अंगे महत्वपूर्ण असतात त्यात अंतर्गत आणि बाह्य अशीच अंगे ही विकासाची देखील असतातण राष्ट्रांची बाह्य आणिक अंतर्गत विकासाची अंगेए भारताचा अंतर्गत अंगाच्या विकासाविषयी अवलोकन केले असता सामाजिकए राष्ट्रीयए भौगोलिकतेच्या निकषानुसार महत्वपूर्ण दोन अंगे म्हणजेच स्त्रि आणि पुरूष होयण स्त्री आणि पुरूष दोन्ही विकासासाठी महावपूर्ण ठरतातण भारत राष्ट्र हे पूर्वीपासूनच पुरूषप्रधान संस्कृतीचे आहेण मानवी जीवनाच्याए राष्ट्र विकासाच्या प्रत्येक अंगावर पुरूषाचा प्रभावए वर्चस्व जाणवतेण परंतू ब्रिटीशाकडून भारताला स्वातंत्र्यप्राप्त झाल्यावर आजगत स्त्री आणि पुरूष यांच्यातील असमानताए दुरावा कमी व्हावा यासाठी प्रयत्न होत आहेतण यासाठी प्रयत्न विविध अंगाने योजनाए सामाजिक घटकांकडून होत आहेतण परंतू भारतातील शहरी क्षेत्रातील महिलांच्या जीवनमानात बरीचशी क्रांतीए बदल दिसून येते परंतू भारतातील ग्रामीण क्षेत्रातील महिला सशक्तीकरण विशेषतरू शिक्षण आणि आर्थिक क्षेत्रातील महिला सशक्तीकरण या बाबतची प्रगती राष्ट्रीय विकासए सुरक्षासाठी आवश्यक आहेण याकडे सातत्यपुर्ण विविध कार्यक्रम राबविणे आवश्यक बनतेण ही भारतीय विकासाची गरज असल्याचे मान्य करावे लागतेण

महिला सशक्तीकरण रू. महात्मा गांधी महिला सशक्तीकरण म्हणजे समाजाचा गुणात्मक विकास असे म्हटले महिला सशक्तीकरण सशक्तीकरण म्हणजेच एखाद्या कृती अथवा कार्यास प्रति विरोध करण्याची क्षमता तसेच एखाद्या कार्यासए व्यक्तींना बळ देणे ज्यात विशेषतरू स्त्रियांना वैचारिक सकारात्मक करून त्यांच्या जीवनाला परिपूर्ण आकार देणारे घटक. आर्थिक ए सामाजिक ए राजकीयए भौतिक ए मानसिक आणि आरोग्य संबंधी जागृती करून जीवन परिपूर्ण करण्याच्या सकारात्मक क्रिया होतातण यातून स्त्रियां ह्या समाजात सक्षमपणे आत्मविश्वासाने जीवन कार्य पार पाडू शकतील तसेच स्त्रि. पुरूष समानता ही साधली जावू शकेलण महिला सशक्तीकरणाचा सार थोडक्यात असा की अश्या कृती ए कार्य होतील की ज्यातून महिलांना जीवन जगतांना आत्मसन्मानए आत्मविश्वास आणि जीवनाची सुरक्षितता निर्माण होईलण

महिला सशक्तीकरण आणि आज भारताची स्थिती रू.

स्वंतत्रताप्राप्तीनंतर भारतातील महिला सशक्तीकरण हे प्रारंभ झाले परंतू हे साधारणतरू शहरी भागात केंद्रित राहिले परंतू महिला सशक्तीकरण हे स्त्री.पुरूष समानता निर्माण करणेए महिलांना पुरूषासोबत समान अधिकार प्राप्त करून देणे हे उद्दिष्टे परिपूर्णपुणे अजून ही प्राप्त शकलेले नाहीण भारतातील महिला सशक्तीकरणाला बळकटी यावी ह्या हेतूनेए भारत सरकारने घोषित धोरणानुसार 2001 महिला सशक्तीकरणाचा मुख्य उद्देश महिलांचा आर्थिक विकास आणि यासाठी सकारात्मक वातावरण बनविण्यासाठी यातील राजकीयए आर्थिक ए सामाजिक जीवनमानात मौलीक स्वतंत्रता अधिकार महिलांना प्राप्त व्हावेत यासाठी प्राधान्यक्रम दिला होताण तरी आज विशेषतरू भारतातील क्षेत्रात महिला सशक्तीकरण हे मर्यादित अवस्थेत पोहोचले आहेण या विषयीची महत्वपूर्ण दोन क्षेत्रे आहेतण

1द्ध शिक्षण 2द्ध आर्थिक सुरक्षा

1द्ध शिक्षण रू.

शिक्षण हे वाघीणेचे दुध असे कर्मवीर भाऊराव पाटीलांनी सांगीतले आणि ते वास्तविक सत्य आहेण ज्यांनी पुरूष ए स्त्रिया असो शिक्षण घेतले त्याचे शिक्षणाच्या माध्यमातून सशक्तीकरण झालेण स्वातंत्र्यानंतर शिक्षण हे सर्वापर्यंत पोहोचले अशी सर्वांची अपेक्षा होती अर्थात भारतीय संविधान लागू केल्यानंतर पुढील दहा वर्षाच्या काळात प्राथमिक शिक्षण हे सक्तीचेए मोफत असावे असे एक मार्गदर्शक तत्व होते कारण राज्यकर्ते ए तज्ञ ए विचारवंत शिक्षणातून विकास होतो हे माहिती होतेण

भारतातील महिला शिक्षणाची स्थिती रू.

1901 ला भारतातील स्त्री.साक्षरता प्रमाण हे 0ण6ः एवढे होते जे की भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर 1951 ला ते वाढून 8ण9ः एवढे झालेण भारत सरकारच्या 2011 च्या जनगनना अहवालानुसार भारताचा साक्षरता दर हा 74ण04ः एवढा होता जो 2001 मध्ये 64ण84 ः एवढा होताण याच दरम्यान स्त्री. साक्षरता चा दर हा 11ण79ः नी वाढला जो की महिला सशक्तीकरणला बळकटी देणारा आहेण परंतू भारतातील बिहारए उत्तरप्रदेश ए मध्यप्रदेशए राज्यस्थान सारख्या राज्यात स्त्री शिक्षणाचा दर हा राष्ट्रीय प्रमाणापेक्षा कमी आहेण या राज्याची स्थिती चिंताजनक आहेण याऊलट केरळ राज्य शिक्षणात अग्रेसर आहेण

केरळ राज्य हे महिला शिक्षण सशक्तीकरणात अग्रेसर आहेण केरळमध्ये 87ः महिला शिक्षणाने पूर्ण आहेतण प्रजननाचा दर हा 2ण2ः एवढी आहेण याशिवाय बालकाचे मृत्यू प्रमाण हे 22 प्रति हजारामागे आहेण थोडक्यात भारतात सर्वात कमी बालकांचे मृत्यूप्रमाण केरळ राज्यात आहेण महिलांना शिक्षणामुळे बालकांचे पालन पोषण यात नैपूण्य असते यामुळे शिक्षण हे महिला सशक्तीकरणासाठी निर्णायक ठरतेण अर्थात महिला शिक्षण घेतलेल्या असल्यास त्या स्वावलंबी होवून निर्भयपणे ए आर्थिकए मानसिकए न्यायिकए सन्मानाने जीवन जगू शकतातण शिक्षणाच्या साह्याने विज्ञान.तंत्रज्ञान ए कलाए

संस्कृती एलष्करी सेवाए विविध सेवा क्षेत्रात पुरूष पोहोचले आहेतण तशाच महिला देखील पोहुचू शकतातण यामुळे भारताच्या ग्रामीण क्षेत्राचा विकास घडवून आणण्यासाठी ग्रामीण क्षेत्रातील शिक्षण हे प्राथमिक ए माध्यमिक स्तरापर्यंत मर्यादीत न ठेवता ते व्यापक बनविणे काळाची गरज आहेण

अशी कीए दुसऱ्या पंचवार्षिक योजनेत 40: मुली शाळेत आणण्यांच्या संकल्पाच्या तुलनेत 86: आपण मागे होतोण 1981 च्या गणनेनुसार 6.10 वयोगटातील पहिली ते पाचवी या वर्गात शिकणाऱ्या मुलींची 269ण53 लाखावरून 281ण1 संख्या लाखापर्यंत वाढलीण 1977.78 मध्ये 1000 मुलांमागे 630 मुली होत्या ते प्रमाण वाढून 1000 मुलांना 740 मुली असे झाले अर्थात शिक्षणांच्या साह्याने महिला सशक्तीकरण हे मध्यम गतीने होतेण आजही ग्रामीण क्षेत्रातील शिक्षण क्षेत्रात मुलींचा वाटा हा विविध कारणांनी अर्थात ग्रामीण भागातील मुलींकडे पाहण्याचा दृष्टीकोनातील झालेला अल्प बदलए पालकांची आर्थिक समस्याए रिती रिवाजए मुलीकडे मर्यादीत दृष्टीकोनातून पाहणे आदि कारणातून वाढलेला दिसून येत नाहीण बहुतांशी मुलांची नावे ही कागदपत्री असुन उपस्थितीचे प्रमाण हे अल्पप्रमाणावर आलेले आहेण शिक्षणातूनच ग्रामीण भागातील महिलांना भविष्यात विविधदृष्टया व्यक्तीमत्व विकासए आर्थीक विकास सुरक्षा लाभेल हे निश्चितण

माहिलांच्या शिक्षण विकासासाठी शैक्षणिक धोरण रू.

स्त्रीयांचे सशक्तीकरण व्हावे या दृष्टीकोनातून 1952.53 ला माध्यमिक शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात आलीण या आयोगाने मुलीच्या विकासासाठी प्रथमतरू विद्यालय सुरू करण्याचा अहवाल दिला तसेच दुर्गाबाई देशमुख समितीने 1957 ला स्त्री.पुरूष शिक्षणातील दूरावा कमी करण्या विषयी उपाय सुचविलेण 2007 मध्ये 86 वे संविधान संशोधन करून शिक्षणाला मुळ अधिकारात समाविष्ट केले गेलेण यानंतर 2015 ला भारत सरकारने बेटी बचाओ बेटी पढाओ चा अभियानाअंतर्गत उच्च शिक्षणासाठीए विवाह कार्यासाठी सुकन्या समृध्दी योजना प्रारंभ केली आहेण

भारत सरकारकडून शिक्षण हे महिला सशक्तिकरणासाठी व्यापक बनविण्यासाठी प्रयत्न होत आहेतण योजना कार्यरत होत आहेत परंतू ग्रामीण भागातील समाजांची मानसिकता आजही बनविण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहेण

2द्ध आर्थिक सुरक्षारू.

आज 21 व्या शतकात जीवनमान व्यवस्थित करीत असतांना जीवनात आथिर्क सुरक्षा अर्थात आर्थिक स्वावलंबनाचे महत्व वाढले आहेण पूर्वी स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर ग्रामीण जीवन मर्यादित होते अर्थात मानवी जीवनाला लागणाऱ्या गरजा ह्या बहुतांशी ग्रामीण भागातच भागत असतण परंतू विज्ञान.तंत्रज्ञान ए जागतिककरणातून नवीन जीवन पध्दतीतील बदल यामुळे शहरी अथवा ग्रामीण भागातील महिला सशक्तीकरणासाठी आर्थिक सुरक्षा अत्यंत मर्माचा मुद्दा बनला आहेण त्यामगील कारणेण

1द्ध ग्रामीण क्षेत्रातील बहुतांशी भागात आजही 21 व्या शतकात धर्मजातीव्यवस्था टिकून आहेतण यातून ग्रामीण भागातील महिलांचे जीवन हे कठीण स्थितीत जात आहेण

2द्ध शेती हा ग्रामीण भागातील प्रमूख व्यवसाय आहेण सातत्याने शेती व्यवसाय हा निसर्गाच्या लहरीपणामुळेए बदलत्या हवामानामुळे अडचणीत येतांना दिसून येतोण

3द्ध ग्रामीण भागातील महिलावरील आत्याचारांचे प्रमाण हे आज भारत स्वातंत्र होऊन 71 वर्ष होत आहेत तरी कायम दिसू येतेण

4द्ध नैसर्गिक आपत्तीमूळे महिला ग्रामीण परिसरात असहाय्य बनतातण

5द्ध सावकारी कर्जे यामुळे अनेकदा ग्रामीण महिलांचे जीवनमान अडचणीत आलेले आहेण येत आहेण

6द्ध शिक्षणाचा आभाव यामुळे शासकीय योजना अथवा आत्मविश्वास अस्थिर असल्याने स्वावलंबनास जीवन बनत नाहीण

7द्ध शासकीय मदत मिळण्यातील अडचणी अशा विविध कारणातून ग्रामीण भागातील महिलांचे सशक्तीकरण होणे ही भारताच्या विकासासाठी आवश्यक होयण

अश्या पार्श्वभुमीतून महिलांना आर्थिक सुरक्षा ही रोजगार ए उद्योगाच्या माध्यमातून प्राप्त व्हावी यासाठी केंद्र राज्य सारकार कडून कार्यक्रम राबविले जात आहेतण

यातुन विशेषतरू ग्रामीण भारतातील शेती आणि शेतीपूरक क्षेत्रातून साधारणतरू हा महिला मजूरांना अधिकाधिक 89ण5 पर्यंत रोजगार उपलब्ध करून दिला जात आहेण कृषीक्षेत्र उत्पादनात 55: ते 66: सहभागीता महिलांची आहेण

1991 ला विश्व बँक च्या अहवालात स्पष्ट करण्यात आले कीए भारतातील दुध उत्पादनातील महिलांचा 94: सहभाग दिसून येतोण जंगलावर आधारित लघू.स्तरीय उद्योगात महिला मजूरांची संख्या ही 51: एवढी आहेण अश्या या महिलांनी आर्थिक सुरक्षा अथवा महिलांचे आर्थिक सुरक्षा साधली आहेण असे उपलब्ध परिस्थिती वरून सिध्द होत नाहीण म्हणजेच आजच्या स्थितीला भारतातील ग्रामीण भागातील आर्थिक सुरक्षा ही महिलांची सशक्त झालेली नाही हे मात्र प्रत्यक्षए अप्रत्यक्ष आपणास मान्य करावे लागतेण यांचे प्रमाण देखील असे कीए युनिसेफ कडून स्टेट ऑफ द वर्ल्डर्स चिड्रन 2009 ला जो अहवाल प्रसिध्द करण्यात आला त्यात स्पष्ट केले गेले कीए जगात जे काही बालविवाह होतात त्यातील 40: हे भारतात होतात यातून भारतातील महिला ही शिक्षण आणि आर्थिक सुरक्षाने अजुन सशक्त झालेली नाही यासाठी उपाय

उपाय रू.

1द्ध शहरी भागातील महिलाकडे पहाण्याचा दृष्टीकोन समाजाचा बदलत आहेण त्यात प्रसार माध्यमे कायदे ए सुशिक्षित लोकांचे प्रमाणए विचारमंथन अश्या अनेक घटकामुळे ते शक्य बनले आहेण परंतू ग्रामीण भागात महिलांकडे पारंपारीक

पध्दतीने अर्थात चुल आणि मुल यादृष्टीने पाहिले जात आहे॰ ही प्रथमतरू सामाजिक मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे॰

2द्ध ग्रामीण भागत आज 21 व्या शतकात देखील शिक्षणच्या सुविधेचा बराचसा अभाव दिसून येतो॰ अर्थात भारत सरकारचा बेटी बचाओए बेटी पढाओ हा कार्यक्रम अधिक प्रभावीत पणे राबविणे गरजेचे आहे॰

3द्ध महिलांना आर्थिक सुरक्षा प्रदान करण्यासाठी स्वयंरोजगार योजना व्यापक बनविल्या पाहिजे॰

4द्ध ग्रामीण भागातील महिलांच्या मानसिकेत आत्मविश्वासए निर्भयपणा आण्यासासाठी शासकीय तसेच स्वयंसेवी संघटनाकडून प्रयत्न केले गेल पाहिजेत॰

5द्ध ग्रामीण भागातील समाजातील रुढी परंपरा मुळे अनेकदा महिलांवर आत्याचार होतात अथवा त्यांना सामाजिक जीवन जगणे असह्य बनते अश्या महिलांना आर्थिक बळकटी आणि मानसिक आधार व्यापक देण्यासाठी प्रशिक्षित महिला नियुक्ती करणे आवश्यक आहे॰

6द्ध ग्रामीण परिसरातील महिलांना जीवन अनमोल आहे॰ जीवन सर्वश्रेष्ठ आहे आणि कोणत्याही दबाव अथवा परिस्थीतला घाबरून न जाता हिंमतीनेए धैर्याने संकटाचा सामना करून जीवन जगण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत अशी मानसिकता ही ग्रामीण महिलांची बनविणे आज 21 व्या शतकात सुपर पावर भारतासाठी गरजेचे आहे॰

निष्कर्ष रू.

आज 21 व्या शतकात भारताचा विविध अंगांनी विकास होत असला तरी भारतातील ग्रामीण क्षेत्रातील महिलांचे सामाजिक ए आथिर्क सुरक्षा संबंधीचे जीवन हे कठीण परिस्थितीतून जात आहे॰ विविध व्यापक समस्यांनी ग्रस्त आहे॰ याकरीता शासकीय स्तरावरून सातत्याने योजनाए आथिर्क सुरक्षा विषयी राबविणेए कायदे बनविणे आवश्यक आहे या कार्यात सामाजिक संस्थाए वैचारिकए शिकलेल्या विविध घटकांचे योगदान देखील निर्णायक आहे॰

संदर्भ ग्रंथ रू.

1द्ध गीता सानेए भारतीय स्त्रीजीवनए मौज प्रकाशन गृह मुंबई 1997

2द्ध चंद्रशेखर ममता महिला सशक्तिकरण की अवधारणा ए यथार्थ प्रकाशनए इंदौर 2002

3द्ध यादवए वीरेंद्र सिंहए नई सहस्त्राब्दी का महिला सशक्तीकरण अवधारणाए चिंतन एवं सरोकार ओमेगा पब्लिकेशन दिल्ली 2010

4द्ध शर्मा प्रज्ञाए महिला विकास और सशक्तिकरण ए पोइन्टर पबिकेशन जयपूर 2004

5द्ध रविप्रकाश पाण्डेयए वैश्वीकरण एवं समाज शेखर प्रकाशनए इलाहाबाद 2005